عکس: The Irish Times

«ایران» در گفت و گو با مدیرکل وزارت میراث فرهنگی بررسی کرد

مسیر حقوقی پیگیری حمله به آثار تاریخی

گزارش

نادر نینوایی
گروه زیست بوم

آسیب‌هایی که جنگ اخیر به میراث فرهنگی کشور وارد آورد در کلام و کلمه نمی‌گنجد. موج تخریب‌ها بیش از ۱۳۴ بنای تاریخی، پایگاه ملی و جهانی و موزه را در برمی‌گیرد. برخی آثار همچون کاخ گلستان حتی به ثبت جهانی نیز رسیده بودند و برخی دیگر ثبت ملی بوده یا به عنوان آثار واجد ارزش شناسایی شده بودند.

تخریب تزئینات و آسیب‌های وارده به کاخ گلستان، کاخ سعدآباد، کاخ چهل ستون و بسیاری از بافت‌های تاریخی و ۶۰ موزه کشور گواه فاجعه‌ای است که تاریخ و هویت ایران زمین را نشانه رفته است.

در این روزهای تلخ برای میراث فرهنگی ایران، حداقل انتظار از کشورهای متخاصم، رعایت ضوابط جهانی و قواعد بین‌المللی و پرهیز از آسیب به میراث فرهنگی بوده که البته این موارد در جنگ اخیر نادیده گرفته شده تا چهره غیرانسانی جنگ روی دیگر خود را به مردمان و تاریخ ایران نشان دهد.

آسیب‌های وارده به بافت‌های تاریخی و آثار ملموس

علیرضا ایزدی، مدیرکل ثبت و حریم آثار و حفظ و احیای میراث معنوی و طبیعی وزارت میراث‌فرهنگی در خصوص آسیب‌های وارده به میراث فرهنگی کشور در جنگ اخیر به «ایران» گفت: «متأسفانه در این جنگ هفت بافت تاریخی کشور دچار آسیب شد و باید توجه داشت که این بافت‌ها وسعت قابل توجهی دارند؛ مثلاً بخشی از بافت قدیم تهران دچار مشکل شد و طبیعتاً وسعت بافت نیز بالا بوده و در یک یا دو اثر هم خلاصه نمی‌شود.»

این مقام مسئول افزود: «همچنین یکسری از مجموعه‌های واجد ارزش همچون خانه مصدق نیز آسیب دیدند. علاوه بر این، قریب ۱۴۰ اثر ثبتی نیز آسیب دیدند که از جمله نام آشناترین آثار آسیب دیده کاخ‌های سعدآباد و گلستان، قلعه فلک‌الافلاک، چهل ستون و... هستند.»

او خاطرنشان کرد: «واقعیت این است که بناهای تاریخی ایران تفاوتی اساسی با سایر بناهای دنیا دارند؛ این بناها چندوجهی و چندگانه‌اند؛ برای مثال شما کاخ گلستان را در نظر بگیرید که از سویی ساختمان و ساختار آن اهمیت دارد و از سوی دیگر تزئینات و ریزه‌کاری‌های به کار رفته در آن بسیار مهم هستند؛ آینه‌کاری‌هایی که در کاخ گلستان بر اثر جنگ شکسته و فرو ریخت و نیز گره‌چینی‌های مربوط به ارسی‌های پشت تخت روان که از اصیل‌ترین و شاخص‌ترین‌ها در نوع خود است، آسیب دیدند که هریک در نوع خود ارزش بسیار بالایی به لحاظ تاریخی دارند. واقعاً نمی‌دانیم نام یک چنین اقداماتی در جهت تخریب آثار تاریخی را چه بگذاریم. متأسفانه شاهد آن هستیم که برخی کشورها بدون در نظر گرفتن ضوابط جهانی، در عرصه آثار تاریخی یک چنین اتفاقات تلخی را رقم می‌زنند.»

این مقام مسئول افزود: «در کاخ سعدآباد نیز بخش عمده‌ای از گچبری‌ها، آینه‌کاری‌های گوناگون، نقاشی‌های روی شیشه و حتی نقاشی‌های روی دیوارها دچار آسیب جدی شده‌اند. در کاخ چهل ستون اصفهان هم دیوارنگارها و نقاشی‌های دیواری و در و پنجره‌های گره چینی و ارسی‌ها که برگرفته از آثار ثبتی ناملموس ایران هستند، دچار مشکل شده‌اند.»

ایزدی در تخمین خسارات وارده به میراث فرهنگی کشور در جریان جنگ اخیر گفت: «خسارات وارده به میراث فرهنگی ایران به واقع قابل برآورد و بیان نیست. توجه داشته باشید که شاید یک آینه دو در دو سانتی‌متری ارزش مادی بالایی نداشته باشد اما وقتی همین آینه در کاخ گلستان مربوط به ۱۷۰ تا ۲۰۰ سال قبل باشد، موضوع کاملاً متفاوت است و ارزش به مراتب بالایی دارد و حتی می‌توان گفت که قابل ارزش‌گذاری مادی نیست. بنابراین نباید روی خسارت‌های وارده به میراث فرهنگی برآورد ریالی داشت و ارزش هویتی این آثار به مراتب بیش از برآوردهای ریالی است.»

این مقام مسئول افزود: «در کنار آثار ملموس، آثار ثبت‌نشده یا ناملموس ما نیز آسیب دیده‌اند؛ از جمله امسال امکان برگزاری آیین‌های ثبت جهانی شده افطار و نوروز را از دست دادیم و آیین‌های ناملموس و مراسمی که به ثبت ملی یا جهانی رسیده بودند، به شکل عمومی و گسترده برگزار نشد.»

قوانین بین‌المللی درباره تخریب آثار تاریخی چه می‌گوید؟

در این روزها که آتش جنگ دامن آثار ثبت جهانی و ملی ایران را گرفته است، بسیاری بر لزوم و اهمیت شناخت و استفاده از قواعد بین‌المللی و ظرفیت‌های حقوقی جهت حفاظت مؤثرتر از میراث فرهنگی و مسئولیت‌پذیر کردن کشورهای متخاصم تأکید دارند.

مدیرکل ثبت و حریم آثار و حفظ و احیای میراث معنوی و طبیعی وزارت میراث‌فرهنگی در تشریح قواعد و قوانین مرتبط با حفاظت از میراث فرهنگی در جریان جنگ‌ها گفت: «کنوانسیون‌های بین‌المللی مانند کنوانسیون ۲۰۰۳ (ناملموس) و کنوانسیون ۱۹۷۲ مونیخ برای آثار ملموس وجود دارند.»

وی افزود: «از سوی دیگر در دوران پس از جنگ جهانی دوم و در سال ۱۹۵۴ در دیوان لاهه قانونی تصویب شد که براساس آن کشورها باید در جریان جنگ‌ها و مخاصمه‌ها به حفاظت و حراست از آثار تاریخی بپردازند و کشورهای مهاجم نیز از حمله به اماکن تاریخی و آسیب به آنها خودداری کنند. این ضابطه از منظر حقوقی و فنی مهم بوده و به حفاظت از میراث فرهنگی کشورها پرداخته است و تأکید دارد که اگر هم تخلفی صورت گیرد، در دیوان لاهه قابل بررسی است. براساس قواعد مصوب در لاهه بعد از صدور رأی محکومیت، خسارت‌ها از سوی دیوان لاهه برآورد و از کشور متخاصم اخذ شده و به کشور آسیب دیده پرداخت می‌شود. البته باید توجه داشت که یکی از نکات آزاردهنده این است که برخی از این پروتکل‌ها، هرچند دارای چهارچوبی هستند، اما در عمل طرفین درگیر جنگ برای دریافت خسارت‌ها، بازسازی و حفاظت از میراث، با چالش‌ها و تأخیرهایی روبه‌رو می‌شوند.»

عکس: ایرنا

تنها چند ساعت پس از آن که وزارت میراث فرهنگی ایران طی نامه‌ای به سازمان یونسکو نسبت به خطرات تهدیدکننده اثر ثبت‌شده «راه‌آهن سراسری ایران» هشدار داد، حملات به زیرساخت‌های این خط ریلی آغاز شد. این اثر ملی که از سال ۱۴۰۰ در فهرست میراث جهانی یونسکو جای دارد، برای نخستین بار هدف حملات هوایی قرار گرفت. در جریان این حملات، ابتدا پل راه‌آهن کاشان آسیب دید. سپس پل تاریخی واقع در روستای امین‌آباد از توابع استان زنجان بر اثر اصابت موشک به کلی تخریب شد. همچنین پل خط ریلی روستای مقیم‌آباد، مسیر ریلی البرز به زنجان و خط راه‌آهن هفت چشمه میانه نیز از بین رفتند. علاوه بر این، بخشی از خط ریلی تهران به مشهد در محدوده قلعه نو و ری نیز مورد اصابت قرار گرفت. سیدرضا صالحی امیری، وزیر میراث فرهنگی، اندکی پیش از آغاز این حملات، در دهمین مکاتبه بین‌المللی خود با یونسکو، از این سازمان و دیگر نهادهای جهانی خواسته بود تا از هرگونه تعرض به میراث جهانی راه‌آهن سراسری ایران جلوگیری به عمل آورند. عکس: پل راه‌آهن امین آباد- زنجان.

این مسئول افزود: «مبحث نشان «سپر آبی» و تدابیر حفاظت از اماکن تاریخی نیز در چهارچوب کنوانسیون‌های بین‌المللی مطرح است. این سپر آبی در واقع طرحی است که در ابعاد بزرگ در اماکن فرهنگی و تاریخی نصب می‌شود تا هواپیماها و نیروهای مهاجم آن را دیده و از حمله به این اماکن اجتناب کنند. بر اساس کنوانسیون‌های ۲۰۰۳ و ۱۹۷۲، یونسکو به عنوان زیرمجموعه سازمان ملل متحد موظف می‌شود که چه در قالب ایکوم که مسئولیت‌های مرتبط با موزه‌ها را دارد و چه در قالب ایکوموس که ناظر مشورتی در خصوص بناهای تاریخی است، بررسی و نظارت داشته باشد و هیأت‌های خود را به مناطق آسیب دیده در جنگ اعزام کرده و خسارات را بررسی و نتیجه را برای کمیته میراث جهانی ارسال کند. در نهایت کمیته میراث جهانی نیز موضوع را بررسی کرده و آرایی را صادر می‌کند. یونسکو نیز می‌تواند طبق قانون تا ۷۵ هزار دلار بابت خسارت‌ها از حیطه اختیارات خود پرداخت کند و حتی می‌تواند موضوع را به صحن شورا برده و براساس ضوابط، ضرر و زیان وارده را جبران کند.»

با این حال باید اذعان کرد تجربه نشان می‌دهد که این روند در عمل طولانی است و حتی اگر اعلام خسارت شود، ممکن است مدت‌ها طول بکشد تا ارزیابی‌ها، گزارش‌ها و رأی‌های لازم صادر شوند. با توجه به این امر، در حال حاضر امید به اثربخشی اقدامات بین‌المللی لااقل در کوتاه‌مدت اندک است و هیچ بعید نیست به دلیل نبودن آرامش و شرایط جنگی، پیگیری‌های حقوقی طولانی شود. از سوی دیگر تجربه جنگ ایران و عراق و خسارات وارده در آن مقطع به میراث فرهنگی ایران، نشان داد که سازمان‌های بین‌المللی صرفاً به محکومیت اکتفا کرده و در عمل دریافت خسارت به شکل کامل و مؤثر به انجام نرسید. با این همه باید در نظر داشت که پیگیری حقوقی و بازتاب رسانه‌ای موضوع، هزینه آسیب به اماکن تاریخی را برای کشورهای متخاصم بالا می‌برد و از این بعد دارای اهمیت است.

> در مرحله اول باید به پیگیری حقوقی موضوع از طریق ابزارهای بین‌المللی توجه جدی شود. کنوانسیون‌های ۱۹۵۴، ۱۹۷۲ و ۲۰۰۳ به ترتیب چهارچوب‌های مهمی برای حفاظت از آثار ملموس و ناملموس ارائه می‌کنند و امکان مطالبه خسارت یا دسترسی به سازوکارهای مالی بین‌المللی را فراهم می‌آورند. این مسیرها هرچند پیچیده و طولانی‌اند، اما با ایجاد فشار حقوقی و دیپلماتیک می‌تواند بازدارندگی مؤثری ایجاد کند. در داخل کشور نیز باید ترتیباتی ایجاد کرد که خسارت‌های وارده به هویت فرهنگی به شکل دقیق مستندسازی، ارزیابی کارشناسانه و در قالب‌های حقوقی روشن پیگیری شود

اقدامات حقوقی ایران برای دریافت خسارت

مدیرکل ثبت و حریم آثار و حفظ و احیای میراث معنوی و طبیعی وزارت میراث فرهنگی، در تشریح اقدامات حقوقی انجام شده برای دریافت خسارت آسیب‌های وارده به میراث فرهنگی ایران از کشورهای متخاصم گفت: «در حال حاضر مکاتباتی با یونسکو، ایکوم، ایکوموس، آیسسکو و سایر نهادهای مرتبط انجام شده است و حتی مسائل را از طریق معاونت حقوقی ریاست‌جمهوری جهت طرح در لاهه پیگیری می‌کنیم. خواست نهادهای بین‌المللی این است که آرامشی برقرار شود تا این نهادها ارزیاب‌های خود را به ایران بفرستند و اقدامات کارشناسی و ارزیابی‌های خود را انجام دهند. تاکنون حداقل ۱۷ مکاتبه از سوی وزیر میراث فرهنگی انجام شده است تا بتوانیم با حضور گروه‌های ارزیاب و بازرسان، به‌صورت مستقیم وضعیت را بررسی کرده و برآوردها و چکش خوردن‌هایی انجام شود تا بتوانیم نتیجه‌ای برای جبران خسارت‌ها و حفاظت از هویت تاریخی کشورمان دریافت کنیم. به‌طور خاص پیگیری‌ها متمرکز بر کنوانسیون‌های ۱۹۵۴، ۱۹۷۲ و ۲۰۰۳ و دادگاه لاهه است.»

وی افزود: «امید داریم با به‌کارگیری این مکاتبات و حضور گروه‌های ارزیاب در مناطق جنگ‌زده، بتوانیم اصول و چهارچوب‌های حفاظت را به‌صورت عملی پیاده کرده و پرونده‌های مربوط به اختلافات را در دادگاه‌ها مطرح کنیم تا در نهایت نتیجه مطلوبی به دست آید.»

اقدامات انجام شده برای مرمت بناهای آسیب‌دیده

با توجه به فضای آتش‌بس اخیر، امکان رسیدگی به برخی از آثار که به مرمت اضطراری نیاز داشتند، مانند کاخ گلستان وجود دارد. مدیر کل ثبت و حریم آثار و حفظ و احیای میراث معنوی و طبیعی وزارت میراث فرهنگی در تشریح اقدامات انجام شده برای مرمت بناهای تاریخی آسیب‌دیده گفت: «به‌طور قطع در اولین فرصت مرمت تمامی بناها با اولویت‌بندی و تخصیص اعتبار آغاز خواهد شد؛ همچنین وزیر میراث فرهنگی در دو روز گذشته جلسه‌ای با رئیس سازمان مدیریت و برنامه داشتند تا برای تأمین اعتبارهای ضروری اضطراری اقدام شود. رئیس سازمان مدیریت و برنامه نیز موافقت خود را برای تأمین چنین اعتباراتی اعلام کردند و قول دادند در کنار سایر منابع، اعتبارهای اضطراری فراهم شود.»

وی در خاتمه خاطرنشان کرد: «با رویکرد اتخاذ شده، قطع به یقین اولویت‌بندی بناها و آغاز مرمت‌ها در اسرع وقت انجام خواهد شد.»

ضرورت حرکت به سمت بازدارندگی

در نهایت باید اذعان کرد در بحبوحه مخاصمه‌های اخیر، میراث فرهنگی کشور نه‌تنها با آسیب‌های فیزیکی مستقیم روبه‌رو شده، بلکه با دست‌اندازی به هویت جمعی و حافظه تاریخی مواجه است. به نظر می‌رسد در این شرایط باید به سمت سازوکارهای حقوقی و بازدارندگی‌های کارآمد حرکت کرد تا هزینه این تخریب‌ها برای طرف‌های مقابل بالا رفته و از تکرار چنین خساراتی جلوگیری شود. در این میان مسأله اصلی، بسترسازی برای پاسخ‌های حقوقی مؤثر و تقویت ظرفیت‌های ملی برای مطالبه خسارت از سوی مراجع بین‌المللی است. در مرحله اول باید به پیگیری حقوقی موضوع از طریق ابزارهای بین‌المللی توجه جدی شود. کنوانسیون‌های ۱۹۵۴، ۱۹۷۲ و ۲۰۰۳ به ترتیب چهارچوب‌های مهمی برای حفاظت از آثار ملموس و ناملموس ارائه می‌کنند و امکان مطالبه خسارت یا دسترسی به سازوکارهای مالی بین‌المللی را فراهم می‌آورند. این مسیرها هر چند پیچیده و طولانی‌اند، اما با ایجاد فشار حقوقی و دیپلماتیک می‌تواند بازدارندگی مؤثری ایجاد کند. در داخل کشور نیز باید ترتیباتی ایجاد کرد که خسارت‌های وارده به هویت فرهنگی به شکل دقیق مستندسازی، ارزیابی کارشناسانه و در قالب‌های حقوقی روشن پیگیری شود.

از سوی دیگر ایجاد یک کانال حقوقی مستمر و با ظرفیت بالا برای جبران خسارات ضروری است. این کانال باید شامل تیم کارشناسی برای مستندسازی دقیق آثار آسیب‌دیده، ارتباط مستمر با نهادهای بین‌المللی مانند یونسکو و ایکوم و هماهنگی با کمیته‌های میراث جهانی باشد. با استفاده از گزارش‌های عملی و ارزیابی‌های میدانی، می‌شود درخواست ارزیابی‌های حقوقی و پرداخت خسارت را مطرح کرد. همچنین باید الزامات روشن برای پرداخت خسارت از سوی دولت‌های متخاصم مشخص و پایش‌شدنی باشد تا گرفتار فرآیندهای طولانی نشویم. در نهایت ایجاد بازدارندگی واقعی نیازمند هوشیاری سیاسی و پیگیری بین‌المللی است. باید برنامه‌ای روشن برای دفاع از میراث ناملموس و ملموس دنبال شود تا هم از منظر اقتصادی و هم از منظر هویت ملی، این پیام روشن را بدهد که تخریب میراث به هیچ وجه توجیه‌پذیر نیست و جامعه بین‌الملل مسئول حفظ مشترک این دارایی‌هاست.

مسجد دانشگاه صنعتی شریف/ عکس: ایسنا

کاخ گلستان تهران در فهرست جهانی یونسکو ثبت است

قلعه ساسانی فلک الافلاک خرم‌آباد در پرونده ثبت جهانی دره باستانی خرم‌آباد در یونسکو قرار دارد

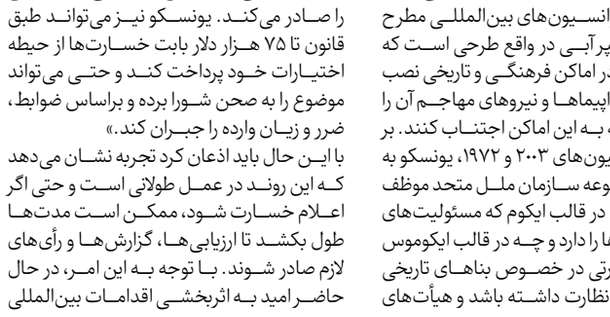
کاخ گلستان در سال ۱۳۹۲ در فهرست جهانی یونسکو ثبت شد/ عکس‌ها: ایرنا

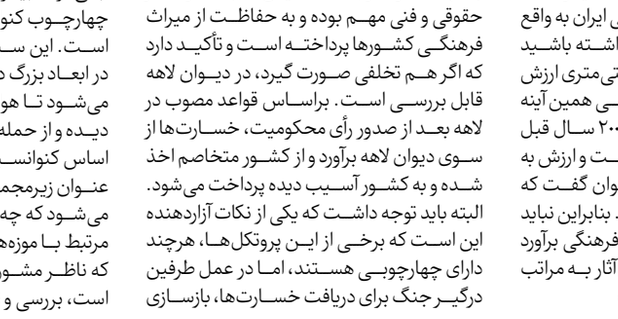
میدان نقش جهان در فهرست یونسکو ثبت است

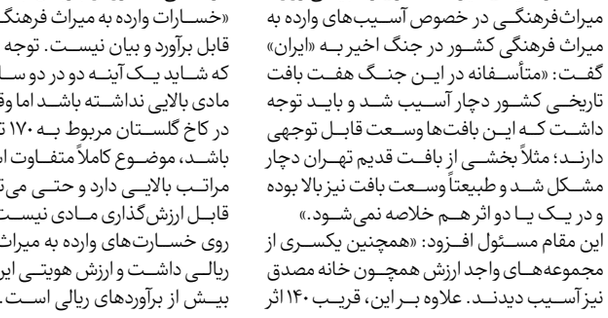
بازدید خبرنگاران ایرانی و خارجی از کاخ موزه سعد آباد در تهران